

УДК 343.916(477)

М.М. Івлєв

аспірант
Класичний приватний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

У статті розглянуто методологічні засади дослідження проблеми протидії насильству в Збройних Силах України в умовах проведення реформ законодавства України, пов'язаних з переходом Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом.

Ключові слова: *військова дисципліна, Збройні Сили України, злочинність, міждисциплінарний зв'язок, насильство, нестатутні взаємовідносини, профілактика нестатутних взаємовідносин, психологічний аналіз, реформування армії, системно-комплексний підхід.*

Аналіз соціально-політичних, демократичних, правових та організаційних заходів перебудови суспільства в незалежній Україні, які вживаються останніми роками, свідчить про те, що державна влада бажає протиставити негативним тенденціям суспільного розвитку весь свій організаційний та інтелектуальний потенціал і змінити ситуацію на краще. На сьогодні специфічного значення набувають спроби зміцнення самої державної влади, забезпечення довіри до неї населення, надання діяльності державного апарату більшого динамізму, обґрунтованості й відповідальності за прийняті рішення. Факторами, що детермінують злочинність, виступають не тільки самі по собі негативні соціально-економічні чинники суспільного розвитку, а й нездатність протиставити їм зважену державну економічну, правову, соціальну політику й організаційно-правовий механізм її реалізації на всій території країни, забезпечити належний правовий порядок регулювання суспільних відносин, організованість і погодженість функціонування всіх гілок і ланок системи державної влади, відповідальність державного апарату за прийняті рішення, у тому числі у сфері безпосереднього захисту прав і законних інтересів громадян від протиправних посягань, беззаконня і сваволі.

Пріоритетним напрямом розвитку цивілізованого суспільства є вдосконалення боротьби зі злочинністю. Це питання набуває важливого змісту і подвійного значення, коли йдеться про боєздатність військових частин і війська в цілому, оборону країни, забезпечення конституційно визначених прав та свобод громадян України.

Основним питанням, що привертає увагу фахівців з кримінального права та кримінології, є проблема протидії насильству в Збройних Силах України. Тривалий час поза межами досліджень лишалась і методика розслідування військових злочинів учени-

ми-криміналістами, зокрема – порушення статутних правил взаємовідносин у вигляді насильства.

Насильство в Збройних Силах України є багатоаспектним соціальним явищем, яке характеризується високим рівнем непримиренності конфлікту та соціальної небезпеки, що не виключає негативного розвитку подій. Таке його розуміння при визначенні підходів до формування механізмів протидії потребує враховування широкого кола питань, що стосуються цього феномену.

У цих умовах профілактика насильства в Збройних Силах України як організаційно впорядкований стан протидії злочинності з боку позитивних сил соціального організму, як засіб реалізації режиму законності, виступає провідною умовою самозбереження нашого суспільства, реальним інструментом подолання негативних тенденцій у всіх сферах його життєдіяльності, адже насильство та злочинність сьогодні загрожують національній безпеці України.

Теоретичним і практичним проблемам й окремим аспектам управління профілактикою протидії насильства в Збройних Силах України у юридичній та науково-публіцистичній літературі приділено дуже мало уваги. Також на сьогодні сама ідеологія й концепція адміністративно-правового підходу до цієї проблеми вимагає серйозних коректив у напрямі застосування комплексної методології дослідження, що привело б до поєднання в його результатах інноваційних теоретичних конструкцій і практичної спрямованості.

Дослідження методологічних засад здійснюється на основі застосування системно-комплексного підходу до осмислення причин сучасного існування проблеми, що забезпечує визначення тих криміногенних індикаторів, до яких мають застосовуватися регулятивні механізми мінімізації причин, що породжують і каталізують вияви насильства в Збройних Силах України. При цьому дослідження припадає на час проведен-

ня реформ, пов'язаних з програмою переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом, та дії Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" [10].

Мета статті – розглянути та проаналізувати основні методологічні засади дослідження проблеми протидії насильству в Збройних Силах України, пов'язаному з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, що базується на основі аналізу теоретичних засад, правового регулювання і практичної реалізації захисту проти насильства в Збройних Силах України.

Важливою складовою суспільства є збройні сили. З метою їх нормальної життєдіяльності, зміцнення законності, гарантування прав і свобод військовослужбовців в Україні створено систему законодавства з питань військової служби. Військове законодавство є невід'ємною частиною національного права, а також дотримання військової дисципліни.

Дисциплінарний статут Збройних Сил України дає таке визначення терміна "військова дисципліна" – це бездоганне та неухильне дотримання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншим законодавством України [11]. Та, окрім формальних військових статутів та державних законів, дисципліну визначають також і інші неформальні "непрописні" чинники, зокрема суспільні норми та правила, звичаї і традиції, нагромаджені особистий і суспільний досвід, вплив колективу та авторитетів, історичні й сучасні взірці поведінки, здатність до самооцінки, самоконтролю та самодисципліни. Військова дисципліна передбачає підпорядкування єдиній волі, авторитету командира (начальника), точне виконання його наказів. Свідоме підпорядкування є основою у військовій дисципліні.

На сьогодні, як і більшість пострадянських країн, Україна має армію, яка за структурою, принципами формування й умовами проходження служби зберегла стару радянську систему з багатьма її недоліками. Армія України, згідно з офіційною доктриною, повинна захищати державу від зовнішньої агресії, тому вона скорочена за роки незалежності і поступово готується до переходу на контрактні засади, який планується повністю здійснити до 2015 р.

Але й у скороченому вигляді армія потерпає від тих самих негараздів і економічних труднощів, що й у суспільство. Не можна розкрити механізм виникнення насильства у збройних силах, якщо не проаналізувати усі етапи, коли порушуються права молоді, яка підлягає призову.

Насильство в армії, тобто кримінальні чи адміністративні правопорушення проти особистості, зумовлене низкою порушень прав людини при призові та в побуті сучасної

казарми. Своєрідний резонанс також викликають злочини, пов'язані з насильством серед військовослужбовців, хабарництвом, розкраданням військового майна, ухилення від військової служби.

У дослідженні виникнення злочинного наміру та формування злочинної поведінки проти особи серед військовослужбовців, насамперед, належить встановити найбільш дієві та визначальні фактори, що впливають на існування злочинності в цілому, зокрема на розвиток окремих видів злочинів. Пріоритет впливу на формування окремих видів злочинів, крім багатьох інших загально-кримінологічних аспектів, належить злочинному світові як носієві стандартів злочинної поведінки, особливо місцям позбавлення волі – архаїчному інституту збереження та дотримання "законів" злочинного середовища, певних негативних традицій і ритуалів, або так званої кримінальної субкультури [3, с. 145].

З метою виявлення основних чинників, що детермінують насильство в Збройних Силах України, для подальшого розроблення заходів протидії цьому негативному явищу варто звернути увагу на методику розслідування військових злочинів.

На думку В. Давиденка, повноцінне криміналістичне дослідження порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями можливе лише за умов аналізу норм закону про кримінальну відповідальність за цей злочин [4, с. 111].

Саме тому криміналістичне дослідження практичного досвіду колишніх військових прокуратур та судів з питань розслідування й судового розгляду злочинів, вчинених військовослужбовцями, подальше формування їх криміналістичної характеристики, розроблення відповідної окремої методики розслідування вимагатимуть від дослідників з'ясування кримінально-правової основи розслідування, однією зі складових якої є кримінально-правова характеристика злочину [4, с. 111].

Українські вчені-криміналісти зазначають, що для кожного виду злочинів існують структурні схеми, алгоритми діяльності – структура окремої методики, що включає, зокрема, такі основні елементи, як криміналістична характеристика цього виду злочинів, тактика проведення окремих слідчих дій, профілактичні дії слідчого тощо. Таким чином, згідно з визначеними алгоритмами діяльності слідчого, в межах розслідування порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями і формується конкретні завдання слідчого, вирішення яких є неможливим без кримінологічно-криміналістичного дослідження історичних і сучасних умов формування та детермінізму нестатутних взаємовідносин як окремого виду злочинів. У свою чергу, злочинність – відносно масове явище кожного суспільства, що складається із сукупності окресле-

них кримінальними законами дій, вчинених на тій чи іншій території протягом певного часу. Саме тому шляхом зазначеного кримінологічного-криміналістичного аналізу складного механізму злочинності можна з'ясувати живучість насильницьких злочинів проти особи у військовому середовищі, вплив традицій та ритуалів кримінального світу на існування цієї категорії злочинів, їх детермінацію в нових формах та якостях [3, с. 146].

Питання порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних Сил України вивчали дослідники з проблематики інституту військових злочинів, зокрема В. Бондарев, С. Дячук, М. Карпенко, М. Мельник, О. Ткачук, М. Хавронюк, В. Шамрай. Науковий аналіз цих досліджень проводився в межах окремих галузевих напрямів юридичних наук, а саме кримінології, кримінального права, кримінального процесу.

Як слушно зазначено в літературі, доцільно було б більш ретельно дослідити окремі історичні аспекти походження нестатутних відносин та детермінації кримінальної субкультури злочинного світу у військовому середовищі, що на якісно новому науковому підґрунті сприятиме розробленню основ методики розслідування порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями в Збройних Силах України за відсутності відносин підлеглості. Усебічному, повному та об'єктивному дослідженню зазначеної проблеми сприятиме використання окремих функцій науки криміналістики – інтерпретаційної та практико-прикладної. Зокрема, інтерпретаційна функція полягає в розкритті, тлумаченні, поясненні сутності відомих і відкритих закономірностей, особливостей їх виникнення, розвитку, зміни, трансформації, форм прояву, видів, специфіки. Йдеться про те, що наукове пояснення повинно дати відповідь на те, які саме суттєві закономірні причинні зв'язки зумовлюють певний перебіг подій [3, с. 146].

Обмеженість самореалізації власних здібностей, спілкування з родичами, фізіологічних та естетичних потреб, а також наявність багатьох інших специфічних чинників є підставами, що сприяють формуванню в особи внутрішнього протесту, невдоволення своїм становищем, агресивності, пошуку слабших фізично чи морально, щоб зганяти на них свою злість, за їх рахунок забезпечувати свої потреби тощо [3, с. 147].

В. Пірожков слушно зазначає, що військовослужбовці часто використовують терміни військово-кримінального жаргону, що свідчить про те, наскільки він поширений серед молоді [9, с. 197–199]. У військовослужбовців також обмежена диференціація вибору власної поведінки, що і є основною їх відмінністю від інших членів суспільства. У таких умовах виникають тісно взаємопов'язані, особливі загальносоціальні причи-

ни та умови протиправної поведінки, що існують на особистісно-мікросередовищному рівні. Ці особи переважно мають невимогливу структуру потреб, їм притаманний конформізм, залежність від інших осіб, що зумовлено обмеженим колом спілкування. Інтровертність таких осіб, їх замкнутість, песимізм, потайливість при тривалому накопиченні можуть викликати емоційний вибух, хуліганство, насильницькі дії, інші правопорушення. Для військового середовища наслідком характерної типової ситуації і є виникнення нестатутних взаємовідносин [3, с. 147].

Методологічною основою дослідження проблеми протидії насильству в Збройних Силах України можуть бути діалектико-матеріалістичний, загальнонауковий та спеціальні методи пізнання соціально-правових явищ і процесів. Важливе застосування історично-правового методу при дослідженні формування нестатутних взаємовідносин у військовому середовищі та їх детермінації на окремих етапах розвитку суспільства; порівняльно-правового методу при порівняльному аналізі статутів Збройних Сил України з вимогами Конституції України та іншим чинним законодавством. Системно-структурований аналіз застосовувався при визначенні місця кримінологічної характеристики в системі окремих видів злочинів, структури кримінологічної характеристики цього виду злочинів, змісту основних її елементів та зв'язків між ними. Важливим є статистичний метод, який має бути застосований при опрацюванні інформації про стан злочинності серед військовослужбовців, а також метод особистих спостережень.

Міждисциплінарний зв'язок та взаємозалежність використаних наукових знань у галузі кримінального права, процесу, кримінології, психології тощо є визначальними в комплексному науковому підході до висвітлення проблем насильства серед військовослужбовців, психодіагностиці, у виявленні індивідуальних особливостей та перспектив розвитку насильницької злочинності серед військовослужбовців Збройних Сил України.

Саме тому характеристика насильницької злочинності серед військовослужбовців повинна об'єднувати висвітлення не тільки кримінально-правових аспектів досліджуваної проблеми, а й психологічних аспектів діянь, пов'язаних з насильством серед військовослужбовців. Саме цей підхід дасть змогу ширше, на науковому підґрунті дослідити детермінізм формування такого важливого елементу кримінологічної характеристики, як особа злочинця. А оскільки психологія – наука про закономірності розвитку і функціонування психіки як особливої форми життєдіяльності, то її важливим елементом можна назвати саме особу злочинця, без якого не можна дати науково обґрунтовану характеристику будь-якої

протиправної поведінки. Особу злочинця можна розглядати як одну з центральних проблем усіх наук кримінального профілю – як носія різних форм суспільної психології, надбаних моральних, правових, етичних та інших поглядів і цінностей, індивідуально-психологічних особливостей, а тому особа злочинця є сукупністю інтегрованих у ній соціально значущих негативних якостей, що виникли в процесі різноманітної та систематичної взаємодії з іншими людьми.

У надрах психології, у послідовному кореляційному взаємозв'язку ґрунтуються, зокрема, і положення кримінології як науки про злочинність, її причини, особу злочинця, а також заходи запобігання злочинності. А тому в межах детермінації міжгалузевого висвітлення проблем злочинності серед військовослужбовців слід розглядати питання правового, криміналістичного, психологічного та кримінологічного характеру.

Слід зазначити, що восени 2013 р. відбувся останній призов на строкову службу в армію. Згідно з новою військовою доктриною і стратегією національної безпеки, Україна переводить Збройні Сили на контрактну основу. Це означає, що в 2014 р. звільниться в запас останній строковик. Уже сьогодні, за даними Міністерства оборони України, військовослужбовцями за контрактом укомплектовано близько 60% посад рядового та сержантського складу.

Реформування армії передбачає професіоналізацію сержантського корпусу, зокрема, розділення обов'язків між офіцерами та сержантами. Тим самим сержантам надають можливість приймати самостійні рішення без залучення офіцерського складу. Водночас командир має бути підготовленим, освіченим, уміти працювати з особовим складом, помічати й вирішувати проблеми.

Що ж до "мотиваційного пакета", то контрактники отримують право на службову квартиру, оплачувану відпустку, соціальний захист, відпочинок і лікування в санаторії тощо. Щорічно 200 солдатів-контрактників зможуть здобути безкоштовну вищу освіту за рахунок Міністерства оборони України.

Також у гарнізонах і частинах заплановано створити умови для занять спортом і відпочинку військовослужбовців, наприклад, для того, щоб випити каву, почитати книжку чи подивитися телевизор. Водночас, "контрактний" експеримент виявляє і проблемні точки: низка заробітна плата, неможливість нести повноцінну службу (оскільки ті документи, які розроблялися для призовників, непридатні для контрактників), застарілі інфраструктура, техніка. Але, можливо, саме проведення реформ законодавства України про Збройні Сили, пов'язаних з переходом Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом, дасть змогу здійснити зміни, що значною мірою вирішать проблему насильства в Збройних Силах України.

Висновки. Методологічною основою дослідження проблеми протидії насильству в Збройних Силах України можуть бути діалектико-матеріалістичний, загальнонауковий та спеціальні методи пізнання соціально-правових явищ і процесів.

За допомогою системно-комплексного підходу до осмислення причин сучасного існування проблеми насильства в Збройних Силах України було виявлено, що в основі нестатутних взаємовідносин лежать два чинники:

- по-перше, соціально-психологічний фактор, а саме – закономірність функціонування мікросоціальних систем, коли при мінімальних умовах самоорганізації формується неформальна ієрархічна структура у військовому підрозділі;
- по-друге, соціально-культурний фактор, причому при нестачі гуманітарної культури, культури взаємин у процесі самоорганізації мікросоціальної системи моделі поведінки її членів не можуть бути високоморальними.

Йдеться про формування специфічної "армійської" девіантної субкультури, яка включає в себе сукупність різного роду традицій, ритуалів, специфічних цінностей, особливу стратифікацію в середовищі військовослужбовців, стиль побуту та поведінки.

Таким чином, для профілактики нестатутних взаємовідносин необхідний вплив саме на їх причини, зумовлені вищенаведеними факторами: по-перше, радикальне підвищення загальної культури та культури взаємин; по-друге, припинення можливостей деструктивної самоорганізації військового колективу.

Найважливішою умовою успішної профілактики злочинів та пригод в армії є єдність нормативно-організаційного та духовно-морального компонента: максимальне використання в педагогічних цілях специфічного укладу військового життя, що визначається загальновійськовими статутами; всебічна підтримка командирів і начальників, які застосовують заходи з підтримання правопорядку до настання тяжких наслідків; удосконалення духовно-морального виховання військовослужбовців, уміла організація їх вільного часу, використання потенціалу соціокультурних установ у профілактичній діяльності.

Список використаної літератури

1. Алещенко В.І. Соціальна політика в Збройних Силах України : проблеми та шляхи їх розв'язання / В.І. Алещенко // Наука і оборона. – 2005. – № 2. – С. 38–45.
2. Бондарев В.В. Насильство серед військовослужбовців (поняття, характеристика, причини та попередження) / В.В. Бондарев. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. – 272 с.
3. Давиденко В. Джерела формування окремої криміналістичної методики розслідування нестатутних взаємовідносин

- між військовослужбовцями / В. Давиденко // Право України. – 2004. – № 5. – С. 145–149.
4. Давиденко В. Міжгалузеве наукове забезпечення дослідження в Україні насильницької злочинності серед військовослужбовців / В. Давиденко // Право України. – 2007. – № 10. – С. 110–113.
  5. Карпенко М.І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та криминологічне дослідження): монографія / [за ред. В. Матвійчука]. – К.: КНТ, 2006. – 232 с.
  6. Керимов Д.А. Общенаучная методология и методология права // Теоретико-методологические проблемы права / Д.А. Керимов. – М.: ИКД "Зерцало-М", 2007. – № 2. – С. 7–18.
  7. Муравьев С.С. Принцип законности и уголовная ответственность за военные преступления / С.С. Муравьев // Право в Вооруженных Силах: военно-правовое обозрение. – 2007. – № 2. – С. 121–122.
  8. Паламарчук В.О. Організаційно-правові засади проходження військової служби за контактом у Збройних Силах України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В.О. Паламарчук. – Ірпінь, 2003. – 25 с.
  9. Пирожков В.Ф. Кримінальная психология / В.Ф. Пирожков. – М.: "Ось-89", 2001. – 704 с.
  10. Про внесення змін до Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу": Закон України від 19.09.2013 р. № 589-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/589-18>.
  11. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.
  12. Ткачук О.С. Судове слідство у кримінальних справах про насильство серед військовослужбовців: монографія / О.С. Ткачук. – К., 2007. – 172 с.
  13. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М.І. Хавронюк. – К., 1998. – 24 с.
  14. Шамрай В.О. До питання про відповідальність військовослужбовців за дисциплінарні провини, адміністративні і кримінальні правопорушення / В.О. Шамрай // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 3 (3). – С. 14–18.
  15. Щербінін О. Удосконалення законодавства щодо соціального захисту військовослужбовців: сучасний стан та перспективи / О. Щербінін // Право військової сфери. – 2007. – № 1. – С. 164–172.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2013.

Ивлев М.Н. Методологические основы исследования проблемы противодействия насилию в Вооруженных Силах Украины

В статье рассмотрены методологические основы исследования проблемы противодействия насилию в Вооруженных Силах Украины в условиях проведения реформ законодательства Украины, связанных с переходом Вооруженных Сил Украины к комплектованию военнослужащими, проходящими военную службу по контракту.

Ключевые слова: *военная дисциплина, Вооруженные Силы Украины, преступность, междисциплинарная связь, насилие, неуставные взаимоотношения, профилактика неуставных взаимоотношений, психологический анализ, реформирование армии, системно-комплексный подход.*

Ivlev M. Methodological study of problems of combating violence in the armed forces Ukraine

Analysis of socio-political, democratic, legal and institutional arrangements of reconstruction of society in the independent Ukraine done in recent years indicates that the state wants to counter the negative trends of social development of all their organizational and intellectual potential and make a difference. The main issue that has attracted the attention of specialists in criminal law and criminology is the problem of combating violence in the Armed Forces of Ukraine.

Violence in the Armed Forces of Ukraine is a multidimensional social phenomenon that is characterized by high levels of irreconcilable conflict and social risks, which doesn't exclude the negative development. This understanding in determining approaches to mechanisms formation to consider a broad range of issues connected with this phenomenon.

The problem of violation of rules of conduct between members of the Armed Forces of Ukraine was studied by researchers from the Institute of war crimes including V. Bondarev, S. Dyachuk, N. Karpenko, M. Miller, A. Tkachuk, M. Havronyuk, V. Shamrai. Scientific analysis of the research conducted within specific sectoral areas of jurisprudence, such as criminology, criminal law, criminal procedure.

The article analyzes the basic methodological principles of research of problems of violence in the Armed Forces of Ukraine, that is connected with the breach of statutory rules of conduct of military servants, based on an analysis of theoretical principles, regulation and implementation of protection against violence in Armed Forces of Ukraine.

The methodological basis of research of the problem of countering the violence in the Armed Forces of Ukraine can be dialectical materialist, general and special methods of learning of social and legal phenomena and processes. An important application of the historical-legal methods in the study of the formation of such relations in the military sphere and their determination at various stages of social development, comparative legal method for the comparative analysis of the statutes of the Armed Forces of Ukraine to the requirements of the Constitution of Ukraine and other applicable law. System-structured analysis was used to determine the place in the system of criminological characteristics of certain types of crimes, the structure of criminological characteristics of this type of crime, the maintenance of its main elements and the relationships between them. What is important is that the statistical method is to be applied in the processing of information about the state of crime among soldiers, and by personal observation.

The most important condition for the successful prevention of crimes and accidents in the army is the unity of the normative and institutional, spiritual and moral component: maximizing the educational purposes of the specific structure of military life, determined by Combined statutes, the full support of commanders applying measures to maintain law and order before the onset of severe consequences beyond quantitative indicators of crime, improving the spiritual and moral education of military personnel, their organization of their free time, using the potential of cultural institutions in prevention activities.

Key words: *military discipline, the Armed Forces of Ukraine, crime, interdisciplinary communication, violence, hazing, hazing incidents prevention, psychological analysis, army reform, system-integrated approach.*